

ОСОБЛИВОСТІ КОМУНІКАТИВНОЇ ТОЛЕРАНТНОСТІ СТУДЕНТІВ

У статті розглядаються основні підходи до розуміння феномену толерантності як інтегральної характеристики особистості. Толерантність проаналізована у якості складової компетентності майбутнього спеціаліста. Розкрито структуру толерантності студентів. Здійснюється порівняльний аналіз особливостей толерантності та її структурних компонентів у студентів і викладачів вищих навчальних закладів.

Ключові слова: толерантність, комунікативна толерантність, комунікативні настанови, емпатійні здібності

Актуальність проблеми. Необхідність у проведенні дослідження зі вказаної теми обумовлена, на наш погляд, цілим рядом обставин.

По-перше, проблема толерантності стала однією з найбільш актуальних і широко запитаних у всьому світі. Вона обговорюється на різних рівнях, у різних аспектах, включає пласт різноманітних питань, пов'язаних із взаєминами людей. Толерантність визначається вченими як терпимість до інокультури, інодумки, іновіри, відповідає розумінню й співіснуванню в межах визначених відносин, у тому числі й у процесах взаємодії. Ряд дослідників (В. Іщенко, О. Клепцова, В. Горський, П. Гуревич, А. Єрмоленко) розглядають толерантність як певну філософію, інші (В. Маралов, І. Гриншпун, С. Бондирева, Є. Баскакова, А. Садохін) – відносять її до категорії стосунків, а треті (О. Асмолов, Г. Солдатова, Л. Шайгерова, О. Шарова) – до культури толерантної свідомості. Г. Олпорт толерантність називає особистісною характеристикою людини демократичного суспільства, що поєднує знання про себе, відповідальність, почуття гумору, автономність, здатність до емпатії.

По-друге, звернення до дослідження толерантності учасників навчально-виховного процесу (викладача і студента), проблема виховання толерантності, значення толерантності як необхідного елементу навчально-виховного процесу вимагають дослідження даної властивості, тому що це відкриває шлях до оптимізації даних процесів. Виховати толерантну особистість може тільки спеціально підготовлений і толерантний у своїх відносинах викладач. А студенту достатній рівень розвитку комунікативної толерантності необхідний, як фактор підвищення ефективності його учбової діяльності, фактор особистісного зростання та засіб ефективної взаємодії з викладачем.

Теоретичний аналіз проблеми. Існує декілька підходів до розуміння сутності толерантності на рівні індивіда [2; 3; 4; 6].

1. Толерантність як терпимість (С. Бондирева, В. Золотухін, Я. Коломінський): толерантність – це терпимість суб'єкта стосовно іншого суб'єкта, тобто толерантність, заснована на співпереживанні.

2. Толерантність як стійкість (О. Грива, А. Мірошин та ін.): толерантність – це характеристика фізіологічної, психологічної та соціальної стійкості індивіда стосовно різноманітних впливів.

3. Толерантність як особистісна цінність та поведінковий орієнтир, яка являє собою ціль активності особистості (А. Смолов, Н. Асташова та ін.).

4. Толерантність як основа та регулятивний механізм спілкування, зокрема – комунікативна толерантність (В. Бойко, П. Комогоров та ін.): в структурі спілкування толерантність виділяється у якості компонента; вона відіграє двояку роль: характеризує сам процес спілкування зсередини та відображає взаємини суб'єктів спілкування.

5. Толерантність як спосіб подолання антагонізму (Р. Валітова та ін.), тобто, толерантність – це добровільне, усвідомлене придушення відчуття неприйняття, викликаного зовнішніми чи внутрішніми властивостями "Іншого".

6. Толерантність як адаптація (С. Головин, А. Реан та ін.): толерантність – умова та форма успішної соціально-психологічної адаптації людини, заснована на регуляції поведінки та діяльності під час взаємодії з різними факторами оточуючого середовища.

7. Толерантність як інтегративна характеристика особистості (М. Ковальчук, Г. Солдатова та ін.): толерантність – цілісне, комплексне особистісне утворення, яке об'єднує різноманітні особистісні риси та особливості їх прояву.

Таким чином, поняття толерантності можна тлумачити по-різному, але ми дотримуємося погляду про те, що толерантність – це інтегративна характеристика особистості, яка складається з трьох взаємопов'язаних структурних компонентів: пізнавального, емоційно-оцінного та поведінкового.

Отже, толерантність – особлива особистісна риса, яка відображає активну соціальну позицію, психологічну готовність до позитивної взаємодії з людьми, наділеними іншими поглядами, світоглядами, стилями мислення та поведінки.

Здатність до толерантної взаємодії допомагає гуманізувати спілкування, адже вона виникає як наслідок самоцінності людини.

Комунікативна толерантність, згідно з ідеями В.В. Бойка, демонструє ступінь вразливості особистості до неприємних або неприйнятних, на її думку, психічних станів та вчинків партнерів по взаємодії. Комунікативна толерантність – це систематизуюча характеристика, яка узгоджує психологічний ансамбль особистісних якостей. Явище комунікативної толерантності, на думку В.В. Бойка, обумовлене як свідомими, так і несвідомими реакціями людини на відмінності між її особистісними підструктурами та елементами особистісних підструктур партнера чи збірних типів людей, що існують в її свідомості [1].

Комунікативна толерантність проявляється у тих випадках, коли людина або не бачить особливих відмінностей між підструктурами своєї особистості та особистості партнера, або не відчуває негативних переживань з приводу відмінностей. Відсутність комунікативної толерантності чи її низький рівень пояснюється негативними реакціями індивіда на відмінності, які він виявив між підструктурами власної особистості та особистості партнера.

Особливості комунікативної толерантності можуть свідчити про внутрішню гармонію чи дисгармонію особистості, про здатність до самоконтролю й самокорекції, про ступінь професіоналізму, якщо професійна діяльність спрямована на взаємодію з іншими.

За В.В. Бойком [1], перелік підструктур особистості, що обумовлюють комунікативну толерантність, виглядає таким чином:

1. Інтелектуальна підструктура – передає парадигму мисленнєвої діяльності людини, тобто принципи розуміння нею діяльності, звичні для неї стереотипи осмислення проблем, ідей, прийняття рішень.

2. Ціннісно-орієнтована – це основні світоглядні ідеали певної людини, її життєві ближні й віддалені цілі, прагнення, оцінки того, що відбувається.

3. Етична – виражає моральні норми, котрих дотримується людина.

4. Естетична – охоплює сферу переваг, смаків та почуттів, особливості сприйняття людиною прекрасного й потворного, трагічного й комічного, піднесеного й низького.

5. Емоційна – безпечність чи тривожність, миролюбство чи агресивність. У спілкуванні з партнерами може скластися ситуація несумісності емоційного настрою, що призводить до неприємних відчуттів.

6. Сенсорна підструктура – містить особливості чуттєвого сприйняття світу на рівні зорового, слухового, нюхового, смакового, тактильного, рухового відчуттів.

7. Енерго-динамічна підструктура – відображає енергетичні властивості людини, динаміку та емоційність її поведінки і діяльності.

8. Алгоритмічна підструктура особистості складається зі звичок, вмінь, стилю діяльності. Алгоритмічна характеристика партнерів може бути більш чи менш ідентичною. Чим більше схожого люди мають у звичках, навичках, вміннях, ритуалах, стилях поведінки, тим більшою є можливість виявити себе вільно й без будь-яких перешкод у присутності партнера.

9. Характерологічна – зосереджує стійкі, типотворюючі риси особистості, що є вродженими чи набутими. Коли зустрічаються партнери з якісними відмінностями характерів, то кожен з них може відчувати подвійні труднощі: ускладнюється протікання внутрішньої психічної діяльності і процесу співробітництва. Комунікативна толерантність виявляється у здатності партнерів прийняти, залагодити ці відмінності чи не помітити їх.

10. Функціональна підструктура закріплює різні системи життєзабезпечення і підтримки комфорту особистості – це, передусім, потреби на основі яких виникають переваги й бажання.

Отже, комунікативна толерантність – це характеристика ставлення особистості до людей, що показує ступінь стійкості до неприємних або неприйнятних, на її думку, психічних станів, якостей і вчинків партнерів по взаємодії.

Роль системи освіти у вихованні толерантності серед тих, хто навчається багатогранна. По-перше, толерантність – це одна з умов ефективної професійної реалізації майбутнього спеціаліста-випускника вузу. Засвоюючи зміст освіти і розвиваючись як особистість, студент стикається з необхідністю відстоювати власну точку зору, висловлювати оціночні судження, вступати в суперечки, дискусії, діалог з багатьма людьми різними за рівнем і статусом, що передбачає сформованість умінь йти на компроміс, враховувати інтереси оточуючих.

По-друге, в процесі вузівського навчання студент набуває навичок як професійного, так і соціального навчання, тобто оволодіває навичками культури толерантності, які прийняті та яких дотримуються представники його майбутньої професії.

По-третє, в процесі різних форм навчальної діяльності, студент стикається з різними конфліктними ситуаціями. Випускник вузу на момент його закінчення набуває певного соціального досвіду, досвіду продуктивного вирішення конфліктних ситуацій.

Формування культури толерантності здійснюється, перш за все, за рахунок опори на зміст тих дисциплін, які вивчаються. Водночас, цей процес ілюструє протилежність сторін, властивостей, відносин в об'єктах, які вивчаються та явищах, тобто це ілюстрація діалектичного закону єдності і боротьби протилежностей, а також того типу мислення, який орієнтується не стільки на розчленування "протидіючих" властивостей та відносин, скільки на їх єдність, яка забезпечує їх внутрішню гармонію й т. ін.

Зазначене вище виступило причиною здійснення емпіричного дослідження проявів комунікативної толерантності у студентів.

Результати емпіричного дослідження. Збір емпіричного матеріалу відбувався за допомогою наступних методів та методик: спостереження, опитування, тестів ("Методика діагностики рівня толерантності" Л.Г. Почебут; "Методика діагностики комунікативної настанови" В.В. Бойка; "Методика самооцінки комунікативної толерантності" В.В. Бойка; "Методика діагностики рівня емпатійних здібностей" В.В. Бойка; вербальний проєктивний метод "Незакінчені речення").

В емпіричному дослідженні брали участь студенти психолого-педагогічного факультету Чернігівського національного педагогічного університету імені Т.Г. Шевченка (спеціальність: "Психологія. Соціальна психологія", "Соціальна педагогіка") кількістю 132 особи, які навчаються на 1, 2, 3, 4, і 5-му курсах.

На основі аналізу результатів опитувальника "Незакінчені речення", було проілюстровано структуру толерантності, яка ґрунтується на уявленнях студентів та викладачів вищих навчальних закладів (результати цього дослідження детально описані в [5]) про даний психологічний феномен (Таб. 1).

Таблиця 1

Порівняння структури толерантності у студентів та викладачів

Місце компоненту в уявленнях студентів	Компоненти структури толерантності	Місце компоненту в уявленнях викладачів
1	Ненав'язування своєї думки, своїх позицій	9
2	Вміння почути іншу людину та зрозуміти її	8
3	Наявність потреби у взаємодії з іншими, розуміння та позитивне емоційне ставлення до них	3
4	Розуміння індивідуальних особливостей партнера по спілкуванню	6
5	Сформованість засобів саморегуляції в конфліктних ситуаціях	4
6	Терпимість до рис характеру та поведінки людей	1
7	Здатність до зміни настанов	7
8	Бажання допомогти іншій людині	2
9	Емпатія (толерантна людина виявляє співчуття, співпереживає)	5

Як видно з таблиці 1, структура толерантності студентів та викладачів вищих навчальних закладів співпадає по змістовному наповненню її компонентів, але відрізняється за місцем їх розташування в уявленнях різних суб'єктів навчальної діяльності. Так, найбільш характерним виступає той факт, що в структурі толерантності студентів домінуючі позиції посідають такі складові толерантності, як: ненав'язування своєї думки, своїх позицій та вміння почути іншу людину та зрозуміти її, в той час як у викладачів зазначені показники посідають дев'яту та восьму позиції відповідно. А першу і другу позиції у викладачів посідають відповідно: терпимість до рис характеру та поведінки людей (у студентів цей компонент толерантності винесено на шосте місце) та бажання допомогти іншій людині (у студентів цей компонент перебуває на восьмому місці).

Аналіз результатів методики ("Методика діагностики рівня толерантності" Л.Г. Почебут (Табл. 2), дозволив дійти наступних висновків.

Таблиця 2

Рівень загальної толерантності студентів та викладачів

Суб'єкти навчальної діяльності	Рівень толерантності		
	Низький	Середній	Високий
Викладачі	38,3%	34,4%	27,3%
Студенти	52,0%	31,0%	17,0%

Серед викладачів спостерігається більш високий рівень загальної толерантності (61,7%), ніж серед студентів (48%), що свідчить про наявність необхідності корекції показника загальної толерантності у студентів активними соціально-психологічними методами.

"Методика самооцінки комунікативної толерантності" В.В.Бойка дала можливість проаналізувати рівень комунікативної толерантності студентів та викладачів (Табл. 3).

Таблиця 3

Рівень комунікативної толерантності викладачів та студентів

Суб'єкти навчальної діяльності	Рівень комунікативної толерантності		
	Низький	Середній	Високий
Викладачі	24,9%	46,4%	28,7%

Студенти	35,0%	39,5%	25,5%
----------	-------	-------	-------

Як видно з таблиці 3, серед студентів 35% осіб мають низький рівень комунікативної толерантності, це перешкоджає налагодженню ефективних стосунків з однолітками і викладачами, а також заважає особистісному й професійному самовизначенню. Не позбавлені таких проблем і 24,9% викладачів, які теж продемонстрували низький рівень комунікативної толерантності. Високий рівень зазначеної характеристики демонструє приблизно однакова кількість студентів і викладачів (відповідно 25,5% і 28,7%). У викладачів це покликано їх професійною самореалізацією а у студентів – особливостями вікового розвитку.

У студентів показники комунікативної толерантності знижуються за рахунок прояву таких її складових: "Намагання "підігнати" партнера під себе, зробити його "зручним"; "Невміння пробачати іншому його помилки, незграбність, принесені Вам неприємності" та "Погане пристосування до характеру, звичок, настанов інших". У викладачів показники комунікативної толерантності знижуються за рахунок інших складових: "Використання еталону самого себе при оцінюванні поведінки, образу думок та окремих характеристик інших людей"; "Невміння або небажання прийняти індивідуальності інших людей"; "Намагання "переробити", перевиховати свого партнера" та "Невміння пробачати іншому його помилки, незграбність, принесені Вам неприємності".

Результати аналізу "Методики діагностики комунікативної настанови" В.В. Бойка наводяться у таблиці 4.

Таблиця 4

Рівень загальної комунікативної настанови викладачів і студентів

Суб'єкти навчальної діяльності	Рівень комунікативної настанови		
	Низький	Середній	Високий
Викладачі	34%	34,9%	31,1%
Студенти	39%	31%	30%

Як видно з таблиці, 39% студентів мають негативну комунікативну настанову, що свідчить про те, що вони мають низький рівень комунікативної толерантності, який пояснюється відсутністю у них настанови на ефективне спілкування. Можна припустити, що активні соціально-психологічні методи навчання у цих студентів мають спрямовуватись на розвиток їх комунікативних навичок.

Аналіз результатів "Методики діагностики рівня емпатійних здібностей" В.В. Бойка наведений у таблиці 5.

Таблиця 5

Загальний рівень емпатійних здібностей студентів та викладачів

Суб'єкти навчальної діяльності	Рівень емпатійних здібностей		
	Низький	Середній	Високий
Викладачі	30,1%	41,1%	28,2%
Студенти	36,5%	30%	33,5%

Як видно з таблиці 5, знижений показник емпатійних здібностей демонструє досить велика кількість студентів (36,5%), що може перешкоджати становленню толерантності цих респондентів. Отже, існує необхідність у розвитку як комунікативних, так й емпатійних здібностей, пов'язаних з комунікативною толерантністю.

Висновки. Толерантність студента – це комплекс взаємообумовлених і взаємопов'язаних психологічних якостей, які забезпечують ефективність навчально-професійної діяльності.

Структура толерантності включає три підсистеми: когнітивну, емоційну, діяльну. Ці підсистеми взаємопов'язані та взаємообумовлені.

У структурі толерантності студентів домінуючі позиції посідають такі її складові, як: ненав'язування своєї думки, своїх позицій та вміння почути й зрозуміти іншу людину; в той час як викладачі надають перевагу терпимості до рис характеру та поведінки людей та бажанню допомоги іншим.

Результати емпіричного дослідження продемонстрували наявність переважної кількості студентів, які мають низький рівень розвитку як загальної, так і комунікативної толерантності. Значна частина (третина від загальної вибірки) студентів продемонстрували низький рівень комунікативної толерантності, що обумовлено проявом таких її складових як: "Намагання "підігнати" партнера під себе, зробити його "зручним"; "Невміння пробачати іншому його помилки, незграбність, принесені Вам неприємності" та "Погане пристосування до характеру, звичок, настанов інших".

Оскільки навчально-професійна діяльність студента ґрунтується на взаємодії й співробітництві, то особливого значення набуває комунікативна толерантність, яка є характеристикою ставлення особистості до людей, що демонструє ступінь взаємоприйняття партнерів по взаємодії.

Важливими чинниками, які сприяють прояву високого рівня комунікативної толерантності студентів, виступають: обов'язкова позитивна комунікативна настанова та нижчий від середнього рівень розвитку емпатії.

Одним зі шляхів розвитку толерантності може виступати розробка та впровадження в психолого-педагогічну практику спеціальних соціально-психологічних технік, які дозволяють підвищити рівень толерантності студентів-психологів та соціальних педагогів.

Використані джерела

1. Бойко В.В. Коммуникативная толерантность : методическое пособие / В.В. Бойко. – СПб. : МАПО, 1998. – 23 с.
2. Бойко В.В. Энергия эмоций в общении: взгляд на себя и на других. – М., 1996.
3. Лихачева Т.И. Сущностные характеристики толерантности подростков / Т.И. Лихачева // Вестник Ставропольского государственного университета. – 2007. – №50. – С. 53-58.
4. Скок А.Г. Стан вивчення змісту та основних компонентів толерантності в психології // Актуальні проблеми психології. Соціальна психологія. Організаційна психологія. Економічна психологія. – Т.1. – Ч.14 – К.: Інститут психології імені Г.С.Костюка, 2005.
5. Скок А.Г. Комунікативна толерантність викладача вищого навчального закладу // Актуальні проблеми психології. Соціальна психологія. Організаційна психологія. Економічна психологія. – Т.1. – Ч.15. – К.: Інститут психології імені Г.С.Костюка, 2005.
6. Толерантное сознание и формирование толерантных отношений (теория и практика) : [сб. науч.-метод. статей]. – М., 2003. – 367 с.

Skok A.G.

STUDENTS' COMMUNICATIVE TOLERANCE PECULIARITIES

The article is devoted to the peculiarities of communicative tolerance and its formation determinants among university students. The theoretical basis, methodological principles, the empirical research results of this problem are reflected in the paper. The concept of personality's tolerance is analyzed. Its types, kinds, structural components and functions are identified. The place of communicative tolerance as a factor in the future specialist's success is defined. The communicative tolerance structure is presented in the form of a multi-aspect personality system consisted of functionally interrelated components such as cognitive (the set of knowledge required for professional activity), emotional (the set of persistent feelings that manifest themselves in the judgment of others, other people's thoughts, feelings, etc.), learner-centered (personality qualities, the set of skills and abilities). The empirical research analysis of development stage and displays peculiarities of communicative tolerance among students of higher educational institutions, as well as the interconnection of students' personality qualities and the characteristics of tolerance displays are presented. Students' tolerance criteria are determined. A comparative analysis of the communicative tolerance peculiarities among students and university teachers in higher educational institutions is presented. It is found that the increasing of student's communicative tolerance level is provided by the study of the psychological and pedagogical disciplines complex. The formation of tolerant behavior skills and the increasing of communicative tolerance level are also possible in the process of social and psychological training.

Key words: *tolerance, communicative tolerance, communicative set, empathy, tolerant student.*

Стаття надійшла до редакції 24.09.2013

